

ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ (20-ті РОКИ ХХ СТ.): ПОШУКИ, РЕАЛІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті висвітлено особливості організації виховання дітей у вітчизняному освітньому просторі 20-х років ХХ ст. Розкрито специфіку виховання досліджуваного періоду, яка визначалась особливостями перебудови суспільно-політичного устрою країни та становленням нових виховних орієнтирів на комуністичних засадах формування нової людини – колективіста і борця за соціалізм. Досліджено історію зародження та визначено зміст соціального виховання на території України у 20-х роках ХХ століття, коли ідея соцвиху стала провідною в українській педагогічній думці. З'ясовано вплив педології на становлення виховної системи радянської держави.

Ключові слова: виховання, соціальне виховання, педологія, радянська держава.

Постановка проблеми. На сьогодні розв'язання проблеми освіти і виховання молодого покоління стало пріоритетним напрямом державної політики в Україні. Вирішення поставлених завдань реформування сучасної системи освіти та її інтеграції у міжнародні освітні системи актуалізує потребу конструктивно-творчого осмислення минулого педагогічного досвіду. Саме 20-ті роки ХХ ст. характеризувалися активною реформаторською педагогічною діяльністю, коли у контексті перебудови всього суспільно-політичного та економічного устрою країни виникали нові соціально-педагогічні відносини та інноваційні форми навчання і виховання.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблема вивчення теорії та практики соціального виховання дітей у 20-ті рр. ХХ ст. стала предметом історико-педагогічних досліджень багатьох науковців. Зокрема, питання соціального виховання і соціалізації дітей детально проаналізовано у працях Р. Новгородського [6]; В. Виноградова-Бондаренко висвітлила процес виховання безпритульних дітей в Україні у 20-х рр. ХХ ст. [1]; соціально-педагогічні аспекти становлення дитячих будинків та історичні чинники становлення соцвиху досліджено у працях О. Ільченко [4] та Л. Коробової [5]; Т. Янченко обґрунтувала вплив педології на становлення соціального виховання дітей [8]. Незважаючи на розмаїття досліджень, на сьогодні все ж недостатньо схарактеризовано форми соціального виховання дітей з точки зору їх інноваційності та актуальності на сучасному етапі розвитку освіти в Україні. Тому **метою** нашої статті є розгляд інноваційних форм соціального виховання у 20-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Освіта, виховання і педагогічна думка певної історичної епохи відповідають потребам

суспільства цієї історичної епохи, а сутність, зміст та основні їх завдання визначаються історичними, економічними, соціальними умовами конкретного періоду.

Початок XX ст. був досить складним, суперечливим періодом у вітчизняній історії, який супроводжувався зломом старого устрою, громадянською війною, голодом і загальним занепадом. Зусилля українського народу створити у 1917-1920 роках самостійну державу закінчилися поразкою. Перед радянською владою, яка переважно утвердилася в Україні з 1919 р., стояло завдання будівництва нової держави. Суспільно-політичний та економічний розвиток країни зазначеного періоду характеризувався як кризовий. Особливо кризовий стан проявлявся у системі освіти. Велика кількість шкіл була зруйнована, катастрофічно не вистачало педагогічних кадрів. Ситуацію загострював надзвичайно низький рівень грамотності населення.

Зважаючи на окреслені проблеми, об'єктивно виникла необхідність у пошуку шляхів ліквідації розриву між системою освіти і новими завданнями, які диктувалися розвитком країни.

Специфіка виховання досліджуваного періоду визначалася особливостями перебудови суспільно-політичного устрою країни та становленням нових виховних орієнтирів на комуністичних засадах, нівелюванням сімейних цінностей, потребою ліквідації масової неписьменності та дитячої безпритульності.

20-ті роки в історії вітчизняної педагогічної думки характеризувалися плюралізмом підходів та реформаторських ідей щодо організації виховання дітей. Українські освітні діячі створювали свої, національні концепції та підходи виховання підростаючих поколінь, використовуючи при цьому досвід та кращі здобутки північноамериканської, західноєвропейської та російської шкіл педагогіки і психології.

Зауважимо, що у досліджуваній період великий вплив на педагогіку мала психологічна наука. На зламі XIX-XX ст. у вітчизняну психологію та педагогіку почали активно проникати західні педологічні та психологічні теорії, а також концепції вільного виховання та розвитку дитини. А після революції 1917 р. вони стали особливо актуальними у практиці державного виховання і навчання дітей.

Відомий сучасний історик педагогіки О. Сухомлинська зазначає, що «педагогічна думка 20-х років – це розмаїття напрямів, течій, шкіл, і серед них: експериментальна педагогіка, куди увійшли такі складники, як рефлексологія і педологія (О. Залужний, І. Соколянський, В. Протопопов); концепція естетизації особистості (Я. Мамонтов); індивідуалістична педагогіка (О. Музиченко); прагматична педагогіка (Б. Манжос); вільне трудове виховання у контексті педології (Я. Чепіга); національне виховання (В. Дурдуківський) [7, с. 59].

Система освіти УРСР, яка розвивалася в руслі загальносоюзної, переймала нові принципи організації виховної системи. Однак важкі

соціально-економічні умови, в яких опинилась Україна після тривалої громадянської війни, коротких періодів існування національних урядів зумовили проведення дещо іншого, відмінного від РСФСР освітньо-виховного курсу, який був спрямований на соціальний захист дітей. Адже загальна господарська розруха в країні і зубожіння населення спричинили появу великої кількості малозабезпечених, безпритульних, сиріт, які були поставлені на межу виживання і потребували державного захисту та опіки.

Так, 1 липня 1920 р. Наркомос УРСР схвалив «Декларацію про соціальне виховання дітей» [3], яка започаткувала створення нової системи освіти в Україні. У цьому документі проголошувалось гасло охорони дитинства, що включало турботу держави не лише про освіту і виховання, а й про поліпшення умов життя дітей. Декларація передбачала охопити соціально-педагогічним впливом усіх дітей до 15 років, забезпечити навчанням і вихованням велику кількість безпритульних, зробити виховання всіх без винятку дітей справою всього суспільства.

Варто зауважити, що проблема безпритульності та високої дитячої смертності у вітчизняному історичному розвитку була не нова, але набула особливої актуальності у першій половині ХХ ст. Це було спричинено низьким матеріальний рівнем життя багатьох родин; безробіттям, яке було найбільш поширене серед молоді; голодом; соціально-психологічним кліматом перехідного періоду; соціально-класовою політикою радянського уряду й формуванням авторитарної політичної системи, а також суперечливим процесом становлення системи охорони дитинства в радянській державі. Форми прояву дитячої безпритульності також були різні: жебрацтво, бродяжництво, проституція, правопорушення, які неминуче призводили безпритульного до зіткнення з суспільством [1, с. 6].

Спираючись на ідею про виховання дитини відповідно до її психофізіологічних особливостей, марксистську позицію про розпад сім'ї в епоху капіталізму й неможливість забезпечити дитину всім необхідним, зважаючи на зростання кількості безпритульних дітей, українські освітяни перенесли вектор уваги зі школи на дитячий будинок, де дитина могла б отримувати все необхідне для життя, виховувалася б у дитячій комуні.

Теоретики соціального виховання стверджували, що сімейне виховання – пережиток буржуазного суспільства і вихованням дитини повинна займатись держава. Вважалося, що сім'я не здатна виховати дитину у дусі сповідування колективних цінностей та відданості радянській владі, відповідно до завдань нової школи. У цьому контексті представники Наркомосу УРСР дотримувались марксистських позицій «відмирання сім'ї».

Так, потрібно зауважити, що величезні економічні та демографічні втрати, спричинені громадянською війною та наслідками Першої світової війни, призвели до суттєвого збільшення кількості неповних сімей та до диспропорції між чисельністю чоловіків і жінок в Україні.

У пояснювальній записці до декрету про соціальне виховання йшлося про те, що «економічні умови розхитали сімейні устої», в результаті чого «сім'я неспроможна виховувати громадянина майбутньої радянської республіки» [11, арк. 109].

Зважаючи на окреслені реалії тогочасного суспільства, тодішній нарком освіти УРСР Г. Гринько пояснював сутність соціального виховання таким чином: «Соціальне виховання в розвинутому вигляді є всезагальна організація дитинства, створення колективного життя всього дитячого населення. Це не вихідна точка, а кінцева мета розвитку соцвиху. Вона передбачає повне усунення розпорошеності дітей між індивідуалістичними сім'ями, неможливе без організації соціалістичного господарства та зміни всього устрою життя» [2, с. 18].

«Декларація про соціальне виховання дітей», прийнята керівниками українського Наркомосу 1920 р., висунула ідею так званого «захисту дитинства», завданням якого було взяти на облік усіх дітей віком від 7 до 15 років, як тих, що вже увійшли в систему соціального виховання, так і тих, що не відвідували жодної освітньо-виховної установи; використати всі засоби для забезпечення прав кожної дитини на освіту, матеріальне забезпечення, виховання, охорону здоров'я; вилучити дитину «з вулиці», передати через колектор або розподільник до виховного закладу (боротьба з безпритульністю); захистити права і тієї дитини, яка живе в сім'ї, але потребує допомоги.

Для вирішення цих завдань планом Наркомосу УРСР передбачалося розгортання цілої низки відповідних установ, таких як:

- яслі для дітей до трьох років;
- дитячі комуни для дітей від трьох до вісімнадцяти років;
- дитячі садки для дітей дошкільного віку від трьох до семи років;
- дитячі захистки для дітей робітників;
- дитячі майданчики (літні осередки та клуби на свіжому повітрі);
- літні шкільні колонії для дітей шкільного віку [9, арк. 120].

Окрім цих закладів системи соціального виховання, на засіданні Ради відділу соціального виховання 1920 р. був розроблений проект показових установ Наркомосу:

- відкритий дитячий будинок;
- дитячий будинок із центральними майстернями;
- дитячий будинок для розумово відсталих дітей;
- дитячий будинок для дітей з фізичними вадами;
- дитячий будинок для морально-дефективних дітей;
- дитячий садок на 30 дітей;
- семирічна трудова школа [10, арк. 22].

Такою, на думку керівників Наркомосу, мала бути мережа закладів, що забезпечували б навчання і виховання, а найголовніше – порятунок дітей віком від 7 до 15 років. Після закінчення закладів соцвиху діти мали переходити до набуття певного фаху. Для цього передбачалося створення різноманітних професійних шкіл – від курсів до вишів. На початку 20-х

років ХХ століття у містах утворилися два різновиди професійно-технічних навчальних закладів: фабрично-заводські учнівства та індустріальні профшколи.

Керівники українського Наркомосу відстоювали позицію про необхідність перенесення «центру ваги» в справі шкільництва з єдиної трудової школи на дитячий будинок. На початку 1920 року в Україні було близько мільйона дітей-сиріт. Саме тому дитячі будинки мали стати «маяком» соціального виховання. Повне підпорядкування дитячої особистості виховним впливам новоутвореної держави ставало лейтмотивом діяльності закладів соцвиху.

Відповідно до прийнятої «Декларації ...», держава мала дбати про охорону дитинства, надавати притулок, виховання та навчання безпритульним дітям й дітям-сиротам. У всіх великих промислових центрах були створені відкриті дитячі будинки. Відкритий дитячий будинок виконував функцію перехідного етапу між вулицею та домівкою. Діти-сироти утримувалися також у дитячих містечках – виховних установах, де дитина перебувала постійно (від 4 до 16 років), навчалася та виховувалася.

Дитячі будинки мали поєднати у собі заклади дошкільного виховання, школи та позашкільні установи, а також створити умови для постійного перебування у них дітей, перебрати на себе не тільки виховні функції сім'ї, а й функції «охорони дитинства». «Охорона дитинства – це перший і найзагальніший наш заклик. І ясно, що охорона ця мусить бути одночасно і разом – і освітою, і вихованням, і годуванням, і одяганням» [3, с. 239-240].

Таким чином, в українській системі народної освіти дитячий будинок був установою інтернатного типу, яка мала замінити сімейне виховання дітей і підлітків комуністичним вихованням. Усю виховну та навчальну роботу дитячий будинок будував на основі суспільно корисної, колективно організованої діяльності дітей, на широкій самодіяльності та ініціативі самих дітей, на активній участі їх в організації свого життя. Однак, відсутність кваліфікованих вихователів та методичних посібників гальмувала процес виховної роботи у дитячих закладах державної опіки.

Хоча дитячі будинки як основна форма соціального виховання дітей не виправдали покладених на них сподівань, і з середини 20-х років ХХ ст. почалося скорочення їх кількості, однак ці заклади, де діти перебували цілодобово, не нівелювали, а практично доповнювали школу. Адже діти тут отримували повноцінне харчування, одяг, медичну допомогу, організацію дозвілля.

Велика кількість дітей, зібраних у спеціально організованих владою місцях, на перший план поставила питання вивчення особливостей дитячої психіки і давала можливість спрямовувати питання психології розвитку на вирішення практичних завдань навчання і виховання підростаючих поколінь. Зазначалося, що формування нової людини можливе, насамперед, у закладах нового типу – дитячих будинках.

Соціальне виховання дітей у зазначений період здійснювалося на засадах колективізму. Насамкінець «Декларація...» так окреслювала основне завдання освітньої системи України: «виховання нової людини, людини-комуніста» [3, с. 240].

Як стверджує Т. Янченко, у змісті «Декларації про соціальне виховання дітей» зверталася увага й на роль педології у побудові нової освітньо-виховної системи та у вихованні підростаючого покоління на засадах більшовицької ідеології [8, с. 234].

Окрім того, у цьому документі вживався термін «спеціальна педологія», що спрямовувала свої виховні та освітні зусилля на «хворих, дефективних дітей і малолітніх правопорушників», які потребували спеціального виховного підходу [3, с. 239]. Педологічні положення з їхніми ідеями педоцентризму стали провідними у радянській системі освіти і виховання 20-х років, адже саме з наукою про дитину більшовицька влада пов'язувала формування «нової людини», здатної побудувати соціалізм та відданої комуністичним ідеалам.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, пошуки інноваційних форм виховання в Україні у 20-ті роки ХХ ст. зумовили проведення принципово нової освітньої політики, спрямованої на захист та охорону дитинства. Основним завданням системи соцвиху була організація життя дітей в умовах зміни всього господарського та суспільно-політичного устрою країни на основі формування колективних цінностей та соціалістичних ідеалів «нової людини» у радянській державі. Незважаючи на те, що у 1922 р. Г. Гринька було звільнено від обов'язків наркома освіти УРСР за спроби відокремити процес розвитку освіти в Україні від Росії, і невдовзі відбулася повна уніфікація освітньої політики України із системою освіти уряду РРФСР, все ж система соціального виховання дітей є позитивним досвідом організації виховання дітей в історії вітчизняної педагогічної думки. Подальших досліджень вимагають проблеми впливу психологічної науки на організацію діяльності закладів соцвиху у 20-х роках ХХ ст. в Україні.

Список використаних джерел:

1. Виноградова-Бондаренко В. Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років ХХ ст.: автореферат дис... на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук: 13.00.01/ В. Є. Виноградова-Бондаренко. – К., 2001, 22 с.
2. Гринько Г. Ф. Соціальне виховання дітей / Г. Ф. Гринько // Порадник по соціальному вихованню дітей. – Х.: ВДВ, 1921. – Вип. 1 – С. 5–23.
3. Декларація Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ – ХХ ст.): хрестоматія / упоряд. Л. Д. Березівська. – К. : Науковий світ, 2003. – С. 237–240.
4. Ільченко О. Ю. Виховання дітей-безпритульників на Полтавщині в 20–30-ті рр. ХХ ст.: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата пед. наук: 13.00.01 / О.Ю. Ільченко. – Полтава, 2005. – 250 с.

5. Коробова Л. О. Система соціального виховання та його особливості в Україні (20-ті рр. XX ст.) / Л. О. Коробова // Збірник наукових праць УДПУ імені Павла Тичини / [гол. ред. : М. Т. Мартинюк]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2011. – Ч. 2. – С. 185–191.
6. Новгородський Р. Г. Проблема соціалізації особистості в контексті педагогіки початку XX століття [Текст] / Р. Г. Новгородський // Наукові записки. – Ніжин: НДПУ ім. М. Гоголя, 2001. – № 2: Психолого-педагогічні науки. – С. 159-164.
7. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру / О. В. Сухомлинська // Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К.: А.П.Н., 2003. – С. 47–66.
8. Янченко Т. В. Педологія як основа соціального виховання дітей в Україні у 20-ті роки XX ст. / Т. В. Янченко // Психолого-педагогічні науки. – 2014. – № 4. – с. 233-239.
9. ЦДАВО України, Ф. 166, оп. 1, од. зб. 160. Матеріали про організацію соціального виховання в Україні (декрети і пояснюючі записки до них, положення, інструкції, доповіді, звіти, виписи з протоколів засідань, листування). 1919 р., 120 арк.
10. ЦДАВО України, Ф. 166, оп. 1, од. зб. 959. Протоколи засідань Ради відділу соціального виховання Наркомосу УСРР. 25 квітня – 12 липня 1920 р., 22 арк.
11. ЦДАВО України, Ф. 166, оп. 1, спр.160. Пояснювальна записка до декрету про соціальне виховання дітей, 109 арк.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Vynohradova-Bondarenko V.Ye. Vychovannia bezprytulnykh ditei v Ukraini 20-kh rokiv XX st.: avtoreferat dys... na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata pedahohichnykh nauk: 13.00.01 [Education of Homeless Children in Ukraine in the 20-ies of the XX century: avtorefer. dis... cand. of ped. sciences: 13.00.01] / V. Ye. Vynohradova-Bondarenko. – K., 2001, 22 s. (in Ukrainian)
2. Hryenko H.F. Sotsialne vykhovannia ditei [Social Education of Children] / H.F. Hryenko // Poradnyk po sotsialnomu vykhovanniui ditei. – Kh.: VDV, 1921. – Вуп. 1 – S. 5–23. (in Ukrainian)
3. Deklaratsiia Narkomosvity USRR pro sotsialne vykhovannia ditei [Declaration of the People's Commissariat of the USSR about the Social Upbringing of Children] // Malovidomi pershodzherela ukrainskoi pedahohiky (druha polovyna XIX –XX st.) : khrestomatiiia / uporiad. L. D. Berezivska. – K. : Naukovyi svit, 2003. – S. 237–240. (in Ukrainian)
4. Ilchenko O.Yu. Vychovannia ditei-bezprytulnykiv na Poltavshchyni v 20–30-ti rr. XXst.: dys. na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata ped. nauk: 13.00.01 [Education of Homeless Children in Poltava Region in the 20–30-ies of the XX century: dis. on competition of a scientific degree of candidate

- of PED. Sciences: 13.00.01] / O.Yu. Ilchenko. – Poltava, 2005. – 250 s. (in Ukrainian)
5. Korobova L.O. Systema sotsialnogo vykhovannia ta yoho osoblyvosti v Ukraini (20-ti rr. XX st.) [System of Social Education and its Peculiarities in Ukraine (the 20-ies of the XX century)] / L.O. Korobova // Zbirnyk naukovykh prats UDPU imeni Pavla Tychyny / [hol. red. : M. T. Martyniuk]. – Uman : PP Zhovtyi O. O., 2011. – Ch. 2. – S. 185-191. (in Ukrainian)
 6. Novhorodskiy R.H. Problema sotsializatsii osobystosti v konteksti pedahohiky pochatku XX stolittia [Tekst] [The Problem of Socialization in the Context of the Pedagogy of the Early Twentieth Century] / R. H. Novhorodskiy // Naukovi zapysky. – Nizhyn: NDPU im. M. Hoholia, 2001. – № 2: Psykholoho-pedahohichni nauky. – S. 159-164. (in Ukrainian)
 7. Sukhomlynska O.V. Periodyzatsiia pedahohichnoi dumky v Ukraini: kroky do novoho vymiru [Periodization of Pedagogical Thought in Ukraine: Steps to a New Dimension] / O.V. Sukhomlynska // Sukhomlynska O. V. Istoryko-pedahohichni protses: novi pidkhody do zahalnykh problem / O.V. Sukhomlynska. – K.: A.P.N., 2003. – S. 47–66. (in Ukrainian)
 8. Yanchenko T.V. Pedolohiia yak osnova sotsialnogo vykhovannia ditei v Ukraini u 20-ti roky XX st. [Pedology as the Basis of Social Upbringing of Children in Ukraine in 20-ies years of the XX century] / T.V. Yanchenko // Psykholoho-pedahohichni nauky. – 2014. – № 4. – S. 233-239. (in Ukrainian)
 9. TsDAVO Ukrainy, F. 166, op. 1, od. zb. 160. Materialy pro orhanizatsiiu sotsialnogo vykhovannia v Ukraini (dekreti i poiasniuivchi zapysky do nykh, polozhennia, instruksii, dopovidi, zvity, vypysy z protokoliv zasidan, lystuvannia). [Materials on the Organization of Social Education in Ukraine (the decree and the explanatory notes thereto, regulations, instructions, reports, extracts from minutes of meetings, correspondence). 1919, 120 ark.] 1919 r., 120 ark. (in Ukrainian)
 10. TsDAVO Ukrainy, F. 166, op. 1, od. zb. 959. Protokoly zasidan Rady viddilu sotsialnogo vykhovannia Narkomosu USRR [The Protocols of the Meetings of the Board of the Department of Social Upbringing of the People's Commissariat of the USSR] 25 kvitnia – 12 lypnia 1920 r., 22 ark. (in Ukrainian)
 11. TsDAVO Ukrainy, F. 166, op. 1, spr.160. Poiasniuvalna zapyska do dekretu pro sotsialne vykhovannia ditei, [Explanatory Memorandum to the Decree on the Social Upbringing of Children] 109 ark. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье охарактеризованы особенности организации воспитания детей в отечественном образовательном пространстве 20-х годов. Раскрыта специфика воспитания исследуемого периода, которая определялась особенностями перестройки общественно-политического устройства страны и становлением новых воспитательных ориентиров на коммунистических началах формирования нового человека –

коллективиста и борца за социализм. Исследована история зарождения и определено содержание социального воспитания на территории Украины в 20-х годах XX века, когда идея соцвиха стала ведущей в украинской педагогической мысли. Выяснено влияние педологии на становление воспитательной системы советского государства.

Ключевые слова: воспитание, социальное воспитание, педология, советское государство.

Summary. In the article the peculiarities of organization of education of children in the national educational space of the 20-ies of the XX century are lighted. The specificity of education for the study period, which is determined by the characteristics of the restructuring of social and political structure of the country and the establishment of a new educational guidelines on the Communist principles of the formation of a new person – a collectivist and a fighter for socialism. The main goal of the system of social education was the organization of life of children in a changing of the entire economic and political structure of the country based on the formation of collective values and socialist ideals of the “new person” in the Soviet state. In the article the history of the origin the system of social education is studied and it is defined the contents of social education in Ukraine in the 20-ies of the XX century, when the idea of social education has become the leading Ukrainian educational thought. The influence on the formation of pedology to the development of the educational system of the Soviet state is clarified.

Key words: education, social education, pedology, the Soviet state.

Стаття надійшла до редакції 03.05.2017